

Bodor Anikó

GYERMEKJÁTÉKDALAINK EGY RÖPKE GYŰJTÉS TÜKRÉBEN

A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság és a Zentai Múzeum 1995 júniusában tanácskozást szervezett a gyermekéletről. Erre az alkalomra gyermekjátékokból hét községben végeztünk „felderítő” gyűjtést: Törökkanizsán, Kanizsán, Kispiacon, Oromhegyesen, Tothfaluban, Völgyesen és Keviben. Az idő rövideje nem engedett meg módszeres, kérdőív szerinti „mélyfúrást,” de az így sebtében, felszínről összegyűlt anyag is igen meglepő bőséggel áradt: mintegy 250 mondóka, kiszámoló, énekes és egyéb, nem zenei vonatkozású gyermekjáték változatokban. Ebből a gyűjteményből mutatunk be most néhányat.

A játékmódra az énekesek, sajnos, sokszor már nem emlékeztek. Néhányukról csak másodszori gyűjtőalkalommal sikerült többet megtudni, egyesek játékára pedig csak következtethetünk. Maguk a játékmódok is keverednek, mert ugyanarra a dalra többféleképpen is játszottak. A sas riogatására énekeltek libapásztorkodás közben a következő dalt (1. sz.), miközben elhessentő mozdulatokat tettek.¹

Oromhegyes, 1995. márc. 23. (Bodor-Lázár)

Asszonyok

Mondóka a környező természethez

♩ = 126

Hess, hess, sas, sas - tol - las!

Ak - kor vagy tē ha - tal - mas, mi - kor li - bát lop - hacc!

Né vidd fi-ját, né vidd lá-nyát Csak vidd el a rossz pász-to-rát!

Ül - lő-re, csat-to-gó-ra, ma-gos kő-szik - lá - ra!

A hintáztató dal szerepe egyetlen hinta igazságos megosztása több gyerek között. A hintán ülőt addig lökdösték, míg az ének tartott (2. sz).²

*Törökkanizsa, 1995. márc. 15. (Bodor)
Sós Mihályné Törköly Erzsébet, 77 éves
és Radács Sándorné Holló Erzsébet, 63 éves
Hintáztató*

Egy sü-veg al - ma, hat sü-veg al - ma,
két sü-veg al - ma, hét sü-veg al - ma,
há-rom sü-veg al - ma, nyolc sü-veg al - ma,
négy sü-veg al - ma, ki-lenc sü-veg al - ma,
öt sü-veg al - ma, tíz sü-veg al - ma.

Tíz, tíz, tisz-ta víz, o-lyan, mint a fo-lyó- víz
An-gyom-asz-szon kis-lá-nya be-le-fút a Tí-szá-ba.

Szöd-jük öz-sze csin - tö- ket - cson - to - kat, cse - re - pe - ket,

av - va ha - lász - szuk ki!

A - mott van egy kis ház,
ab - ba la - kik egy ba - rát,
sü - ti - fő - zi a hur - kát.
Kér - tem tú - le, de nem ad.
Asz' mongya, hogy po - fon vág!

Po - fon ám, po - fon ám a kis - ku - tya vén lu - kát!

A - mott van egy hin - tó, Hej, rin - gyó, ro - po - gó,
ben - ne ül egy rin - gyó.

tö - mös - vá - ri bu - gyo - gó!

A következő dal játéka már nem emlékeztek (3. sz.). „Átunk . . . oszt úgy léguggótunk.” Egy komáromi és egy esztergomi változatának játékleírása szerint páros forgó, szoknyafogó.³ A kislányok körben állnak, a körön belül hárman. Kettő forog, a „kukurikú”-nál hirtelen leguggolnak, a harmadiknak meg hirtelen el kell kapnia valamelyiknek a szoknyáját, vagy foroghat mindenki a körben, és a dal végén mindenki leguggol.⁴

Tothfalu, 1995. márc. 23. (Bodor-Lázár)
 Dér Vilmosné Takács Katalin, 70 éves
 Páros forgó

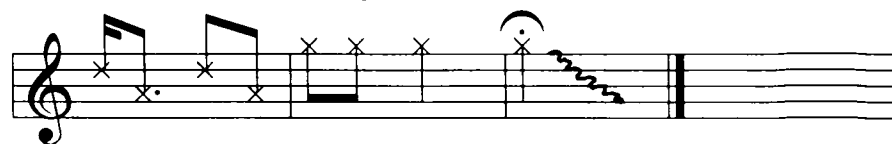
♩ = 132

Csi - cse - ri bor - só, kis kor - só,
 Fe - ke - te kan - ta, fe - hér ló.

Szél fúj - ja pánt - li - ká - ját, har - mat le - pi

a szok - nyá - ját. Ku - ku - ri - kúúú!

A kiszámolókat főként dallam nélkül halljuk, ritmizálva, de akadnak közöttük énekelt vagy csak részben énekelt változatok is (4–5. sz.).

Kispiac, 1995. máj. 8. (Bodor-Tripolsky)
 Varbai Lajosné Kovács Matild, 91 éves
 Kiolvasó

♩ = 92

Ní - bor, ná - bor, ö - kör, bi - ka, len - gyel vá - szon, ka - ri - kás.

Pé - tər, Tú - rús Ta - más, präcc!

E - gye - de - lem, be - gye - de - lem, kal - lan - tyú,

Nem va-gyok én fé - nya - kú!
 Is - ten lo - vát pat - ko - lom,
 Sár - ga szög - gē szö - ge - zem.

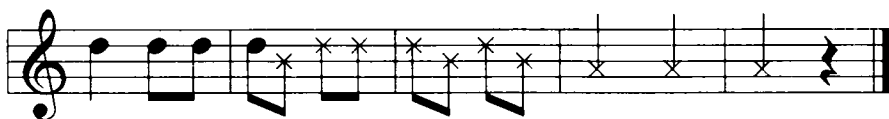
Ír mán, fo - dor mán! Hajtski, Su - ta Pé - tēr, Ba - log Pál!

*Kanizsa, 1995. márc. 24. (Bodor-Lázár)
 Fehérvári Jánosné Kriska Piroska, 62 éves
 Kiolvasó*

♩ = 100

An - tan - té - nusz, szó - ra - ka - té - nusz,

Szó - ra - ka ti - ka, ti - ka A - jē, ba - jē, bam - busz - ka!

Nem egészen világos, hogyan játszották a következő játékot (6. sz.). „Körbeálltunk. A kör közepén a gyerekek szanaszét. A »gyertek, lányok«-nál a közepén állókat csapatba szedték.” A múlt század végén gyűjtött óbecsei változatának szintén hiányzik a játékleírása. Szövegéről ítélve talán nevetetőzalogos játék (7. sz.)⁵

*Kanizsa, 1995. márc. 24. (Bodor-Lázár)
 Losonc Istvánné Körmöci Borbála, 66 éves
 Körjáték*

♩ = 96

Mély kút - ba te - kin - ték, fé - nyes lán - cot te - ke - rék.

Ben - ne lá - tom test - vér - ké - met bí - bor - ba,
 bár - sony - ba,

gyön-gyös ko - szo - rú - ba.

Re-tye-ru-tya u - ti - fű,
ap-ró, fé-nyes gom-bos-tű,

tö - rök-szeg - fű, pi - ros ró - zsa, gyer-tek, lá - nyok,
szed - jük ősz - sze,

kös - sük ko - szo - rú - ba!

*Óbecse, 1891 (Kiss Áron: Magyar gyermekjáték-gyűjtemény,
Budapest, 1891:435/2)*

Mély kút - ba te - kin - ték, asz - szo - nyo - mat lá - tom

bí - bor - ba, fá - tyol - ba, gyön - gyös ko - szo - rú - ba,

re - tye - ru - tya fő - kö - tő - ben, vas - pi - li - li - ben.
ap - ró, fé - nyes gom - bos - tű - ben,

Többféle játék kapcsolódik az egyik legnépszerűbb gyermekdalhoz, a „Fürdik a kácsa” kezdetűhöz (8–11. sz.). Lehet szerepjátszó, kifordulós vagy párvalasztó körjáték. Szerepjátszó mivolta abban áll, hogy a kör közepén a „kácsa” guggolva „fürdik”, azaz karjaival szárnyveregető mozdulatokat végez (8. sz.). A magyar népi gyermekjátékok között ritka a szerepjátszó fajta, így nem lehetetlen, hogy az óvodából került a népi használatba.

*Tothfalu, 1995. márc. 23. (Bodor-Lázár)
Dér Vilmosné Takács Katalin, 70 éves
Körjáték-szereplő*

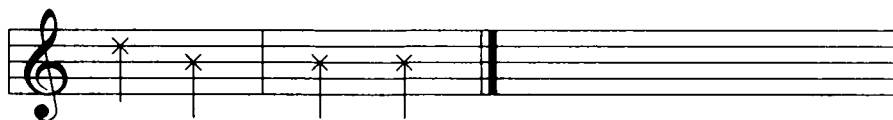
♩ = 112

Für - dik a ká - csa Két pár csiz - mát
fe - ke - te tó - ba,
any - já - hoz ké - szül
Len - gyel - or - szág - ba.

el - szag - gat - tam, min - dën - fe - lé föl - haj - tot - tam

Kács, kács, kács, kács.

*Kanizsa, 1995. márc. 24. (Bodor-Lázár)
Losonc Istvánné Körmöci Borbála, 66 éves
Kifordulós körjáték*

♩ = 92

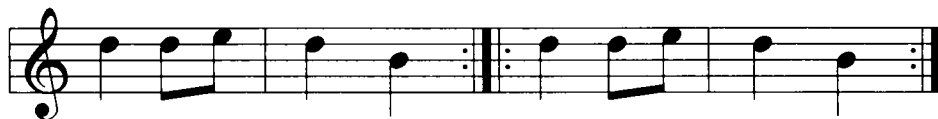
Für - dik a ká - csa A - ra - nyos a há - ta,
fe - ke - te tó - ba, e - züs - tös a szár - nya.
any - já - hoz ké - szül
Len - gyel - or - szág - ba

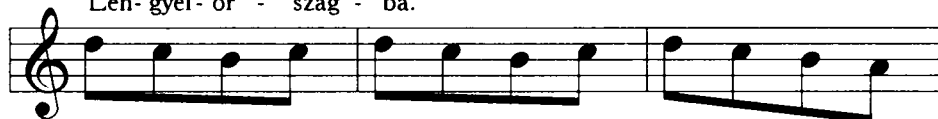
For - dújj ki, a - ra - nyos „Ma - ris - ka”!

Kispiac, 1995. máj. 8. (Bodor-Tripolszky)
Varbai Lajosné Kovács Matild, 91 éves
Kifordulós körjáték

♩ = 100

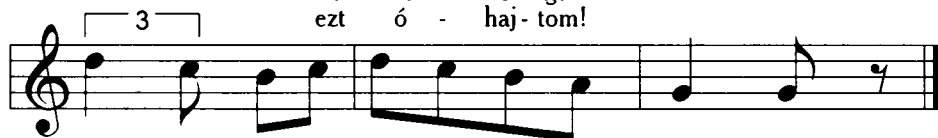
Für - dik a ká - csa Ter - métt a mēggy - fa,
fe - ke - te tó - ba, haj - lott az á - ga.
any - já - hoz ké - szül
Len - gyel - or - szág - ba.

Le - ve - li - be, kis mē - nyecs - ke, ö - lejj, a - kit

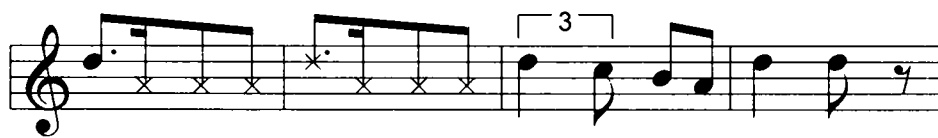

sze - retsz! Ezt ö - le - lem, Szá - la, szá - la,
ezt csó - ko - lom,
mer má - ré - gen
ezt ó - haj - tom!

szép „Ma - ris - ka”, for - dújj an - gyal mód - ra!

(Másodszori alkalommal, más befejezéssel)

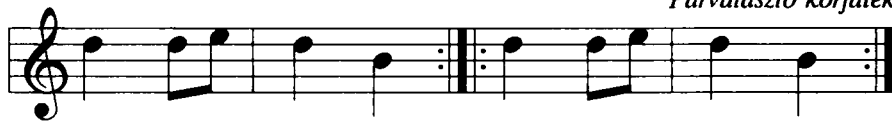
Ci - ri, Ma - ca, té - ri, Ma - ca, té - li ta - li - gá - ja,

kó - ró, szi - ta, fa - ta - risz - nya, hajts ki, Bo - ris - ká - ja

Völgyes, 1995. márc. 22. (Bodor-Lázár)
 Losonc Józsefné Pósa Anna, 56 éves
 Párválasztó körjáték

♩ = 104

Für - dik a ká - csa Ter - métt a mēggy - fa,
 fe - ke - te tó - ba, haj - lott az á - ga.
 any - já - hoz ké - szül
 Len - gye - or - szág - ba.

Le - ve - li - be, kis mē - nyecs - ke, ö - lejj, a - kit sze - recc!

Ezt ö - le - lem, Sáj - da - lom, sáj - da - lom, sá - ri gi - li - cécs - ke.
 ezt ked - ve - lem,
 ez az én é
 dēs ked - ve - sēm!

Ēgy pézt kap - tam a he - ge - dű - be, még - se mēn - tem
 tánc - ra, tánc - ra!

Az e - le - jén, az e - le - jén csak dom - bot űs - sön! Domb i - de,

dom - bos, ka - lács i - de, fon - tos! Sza - kīj, bi - lim - bo - lon - dos!

Lá - nyok űl - nek a to - ron - ba gyön - gyös ko - szo - rú - ba,
 ar - ra mēn - nek a le - gé - nyék sár - ga sar - kan - tyú - ba.

Fúj-jad, jám-bor!
Nem fúj - ha-tom,
mert a lá-nyok
széb-ben fúj-ják!

A ta-va-lyi kecs-ke, u-gorjki belől-le!
cső-re-ge mē-nyecs-ke,

Kifordulós változata gyakoribb (9. sz.). Ugyanúgy játsszák, mint bármelyik hasonló játékot: akinek a nevét kiéneklük, az arccal kifelé fordul a körből, és úgy forog tovább a többivel. A játék addig tart, míg mindenki ki nem fordult.

Párválasztó alakjainak örvendetesen gazdag a változatköre (10–11. sz.). Az „Ezt ölelem” szövegrésznél a kör közepén álló kiválaszt egyet a körből, és avval összefogódzkodva forog a kör közepén. A dal végén visszaáll a körbe, akit választott, benn marad, és ez lesz az új „kácsa”. Egyes változatokban a körön belül forgó pár a „Szakíjj . . .” szövegrésznél megpróbálja szétszakítani a kört, és kitörni belőle. Akinek nem sikerül kitörni, „záptojás” marad. Mindkét párválasztó játékunk (10–11. sz.) jellegzetesen alföldi típusú.⁶ Az „Egy pénzt kaptam a hegedűbe, mégse mentem táncra” részlet a lakodalmas és egyéb multságok szokásos táncrendjének emléke, és persze annak, hogy a zenészek ezért pénzt kaptak.⁷ A tánc végét rendszerint a szöveg is jelzi: „Ki, tavalyi kecske” vagy „Hajts ki, Boriskája” (11., ill. 10. sz.).

Régi lakodalmas tánc, a „párnatánc” („vanjkušac” vagy „jastučac” néven a szlavóniai horvátok is ismerik) emlékét őrzi az „Elvesztettem zsebkendőmet” kezdetű játékdal (12. sz.).

Kevi, 1995. május, 15. (Bodor)

Gulyás Istvánné Csorba Franciska, 60 éves

Párválasztó-párcserélő játék, régi lakodalmas párnatánc emléke

♩ = 108

El-vesz-tet-tem zseb-ken-dő-met, meg-ver-a-nyám ér-te,
Sza-bad pén-tek, sza-bad szombat, sza-badszap-pa-nyoz-ni,

Egy kis-le-ány meg-ta-lál-ta, csó-kot kí-ván ér-te.
Sza-bad az én ga-lambom-nak egy pár csó-kot ad-ni.

Lányok, lá-nyok, szé-pek vat-tok, pi-ros az or - cá - tok,

Fiúk, fi-júk, csú-nyák vat-tok, halvány az or - cá - tok.

Cselekménye valaha abban állt, hogy a kör közepén álló személy párnát tart a kezében, valaki előtt a körben leteszi, és rátérdel. A kiválasztott szintén rátérdel, és választója megcsókolja. Ezek után a kiválasztott áll a párnával a kör közepére. A gyermekjátékban a párnát zsebkendő helyettesíti. A dal érdekessége, hogy legénycsúfoló részlete („Fiúk, fiúk, csúnyák vagytok”) az eredélyi változatokkal rokon.

Sajnálatos, hogy a lánykérő játékok, mint a „Vén Uborka” vagy az „Erzsébet asszony” már csak igen töredékesen kerültek elő. Pedig még egy negyed évszázada, a 70-es évek elején igen szép, teljes változataikat gyűjtötték.⁸

Annál bőségesebbek a hidas játékok változatai (13–16. sz.). A népszerű „Bújj, bújj, zöld ág” manapság leggyakrabban csak igen rövid verzióban hallható (lásd a dalt a „Nyisd ki, rózsám, kapudat” és a „Szita, szita péntek” részek nélkül). Szinte minden gyerek tudja, de csak a rövid formáját, nyilván az óvodákban használt tankönyvek hatására.

*Kanizsa, 1995. márc. 24. (Bodor-Lázár)
Losonc Istvánné Körmöci Borbála, 66 éves
Hidas játék*

♩ = 108

Bújj, bújj, zöld ág, zöld le - ve - lecs - ke,

nyit - va van az a - rany ka - pu, csak búj - ja - tok raj - ta!

Nyisd ki ró - zám, ka - pu - dat, ka - pu - dat,
hagy ke - rűj - jem vá - ra - dat, vá - ra - dat!

Szi - ta, szi - ta pén - ték, zab szer - da.
sze - re - lém csü - tör - tők,

Raj - ta, raj - ta, le - szá - kadt paj - ta,

bent ma - radt a macs - ka!

A játékot egyébként így játszották: „Két személy fönt fogva tartotta a kezét, az volt a kapu. Először csak ketten állnak, a többiek kézen fogva mennek. Egyik fordulónál egyiket, másik fordulónál a másikat kerülük. Aki odaért a dal végére, attól megkérdezték: aranyalmáhon mégy vagy aranykörtéhön? De mondtunk mást is . . . kis liba faráhon, szaros pëlénkáhon . . . a két kapus évót nevezve, annak a háta mögé átak, aki azt választotta. Aztán újra ment tovább a játék. Fölnöttek is játszották böjtben, igencsak legényék átak kaput.” A „Rajta, rajta . . .” részhez a következő magyarázat tartozik: „Ezt nem mondtuk mindig. Mikor mán valahányszor megkerüték a kaput, és má nagyon akartak valakit lëfogni, akkor mondják. Hanem a lác akkor má nagyon siet, hogy në ő essën bele . . . në őt fogják lë a kapuval – lëeresztik a kezüket.” Felnött ifjúság játszotta a „Bújj, bújj, zöld ágat” Zentán is a böjti zenés vigasságok tilalmának idején. Több utcahosszat bejártak énekelve, kapus vonulással még az 1920–30-as években is.

Más változatokból (14. sz.) éppen ez a ma már uniformizált „Rajta, rajta” rész hiányzik. Helyette zárórészként a „Sárga cukor . . .” szerepel, esetleg az ének véget ér a „dob szerda” résznel.

Kevi, 1995. máj. 15. (Bodor)

Asszonyok
Hidas játék

$\text{♩} = 112$

Bújj, bújj, zöld ág, zöld le - ve - lecs - ke,
nyit - va van az a - rany - ka - pu, csak búj - ja - tok raj - ta!
Nyisd ki, ró - zám, ka - pu - dat, ka - pu - dat,
hagy ke - rűj - jem vá - ro - dat, vá - ro - dat!
Szi - ta, szi - ta pën - tők, dob szer - da.
sze - rë - lem csü - tör - tők,
Sár - ga cu - kor, vö - rös bor, Sza - ladj tē jis, paj - tás!
min - gyá rád ke - rül a sor!

A „Sírjunk, ríjunk” kezdetű ének (15. sz.) úgy került elő, hogy a „Bújj, bújj, zöld ág” „Sárga cukor” részére rákérdeztünk. Nem egyértelmű azonban, valóban ehhez a játékhoz tartozott-e, vagy önálló játék volt, és csak a szöveghasonlóság miatt keveredett az emlékezetben. „Forogtunk-é . . . Micsinátunk? . . . Nem is tudom. Mémentünk körbe-körbe. Akkó mégint, hogy: „Sírjunk, ríjunk . . .” Vagy: „Hosszába menni köllött, oszt egy kiát. Sokan vótunk . . . húszan!”

Tothfalu, Völgyes, 1995. márc. 20. (Bodor)
Dér Vilmosné Takács Katalin, 70 éves,
és Csipak Jánosné Törtélyi Erzsébet, 67 éves

♩ = 112

Sír - junk - ríj - junk, e - fo - gyott a zsi - runk!

Sár - ga csi - kó, vö - rösbor, min - gyá rád ke - rül a sor!
(cu - kor)

Kiss Áron játékleírása szerint⁹ a „Ki népei vagytok” vagy az „Eltörtétek hidunk lábát” hidas-kapus játék része. Batta Péter leírása is láncjátékról tanúskodik.¹⁰ „... láncba fogódtak . . . de úgy, hogy a vezető mindég átbújt két összefogódzott lányka magasra tartott karja alatt, s ezzel egyiket kifordította. Így ennek a két karja a mellén át szorosan átfonódva fogta a két szomszéd ugyanígy tartott karocskáját. Végül is a vezetőt kivéve minden szereplő ki volt fordítva, s szorosan tartotta egymást a gyermeklánc.” A játék végén egy láncon kívüli játékos, a „cigány” megkérdezi a vezért, mennyiért eladó a lánc. Alkudozás közben addig próbálgatják a lánc erősségét, míg az elszakad. A vezetőt megcsipkedik, mert rosszul kötötte meg a láncot. Ez után előről kezdik az egészet. Játék közben végig éneklük, hogy „Sírjunk, ríjunk”. Batta Péter cikkéből ítélve, a játék a 30-as évek polgári iskoláinak kedvence volt. (A cikk érdekessége még, hogy a „Kis kacsá fürdik” kezdetű játékot a kérdezt kislányok nem ismerték, pedig jó néhány népi és műdal eredetű gyermekjátékot jegyzett fel tőlük a cikkíró.)

Egyes völgyesi és tothfalusi adatközlők erősítik viszont, hogy a dal a „Bújj, bújj, zöld ág”-hoz tartozott.

Ugyancsak kétséges, a „Bújj, bújj, zöld ág” része volt-e a „Pécsivári rongyos zsidó” befejezés (16. sz.), amivel a játékot Oromhegyesen folytatták. Tothfaluban önálló játékként emlegették, de nem tudták már a játékát: „Ezt is körbe . . . azt hiszem.” Egyeseknek úgy rémlett, kendős-versenyfutásos körjáték volt.

Oromhegyes, 1995. márc. 23. (Bodor-Lázár)
 Asszonyok
 Kapus (hidas) játék

♩ = 108

Bújj, bújj, zöld ág, zöld le - ve - lecs - ke,

nyit - va van az a - ran ka - pu, csak búj - ja - tok raj - ta!

Nyisd ki, ró - zsám, ka - pu - dat, ka - pu - dat,
 Hagy ke - rűj - jem vá - ro - dat, vá - ro - dat!

Szi - ta, szi - ta pën - tők, dob szer - da!
 sze - re - lém csü - tör - tők,

Pé - csi - vá - ri rongyos zsi - dó, van - e ná - lad pi - ro - sí - tó?
 Hanincs ná - lad pi - ro - sí - tó, nem is vagy te ron - gyos zsi - dó!

Új vár, új ki - rály, lessz - e töb - bet jó vi - lág?

ossia

A kaputartás maga is többféle, szemben a ma már szinte szabványnak számító egyetlen kapus-párral. A láncból levágott gyerekek pl. maguk is tarthatnak új kaput, és a maradék lánc tekeregve kerül az egyre szaporodó kapusort. A kapusok választott neve („Aranyalma-aranykörte”) lehet titok, de nem feltétlenül az: ha köztudott, akkor viszont titok az, melyik közülük az „ördög”, és melyik az „angyal”. Mikor a kapukerülő lánc elfogyott, akkor derül ki, kiből lett „angyal”, kiből „ördög”, aszerint, melyikük ki mellé állt kaput tartani. A záró játékrészt „Csapd le, ördög, koronám” deklamáló énekkel kísérik. Az incselkedő „angyalok” elöl összetett kezére az „ördögöknek” rá kell vágni, ám az „angyalok” iparkodnak elkapni a kezüket. De ismertek még más egyéb zárójátékok is.

Az itt röviden felvázoltak tükrében is már világossá válik, mennyire egysíkúvá koptatjuk hagyományaink gazdag tárházát, ha ismeretanyagunkat csak a tankönyvekből merítjük, még ha ezekben népi eredetűek is akár a példatár játékdalai. A tandalok ugyanis valamennyi felhangzásukban azonosak, így a folytonos változás, alakulás, a népi dalhagyomány fő ismérve rájuk nem jellemző.

*

Ezúttal csupán az énekes gyermekjátékokat vettük szemügyre, de meg kell jegyezni, hogy a kiszámolókat és mondókákat igen gyakran nem igazán éneklük. Ennek ellenére ritmusuk mindig van. Ritmizálás nélkül a használatban sohasem halljuk őket. A gyűjteményekben előforduló ritmusjelölés nélküli mondókák a „beavatatlanoknak” gyakorlatilag hasznavehetetlenek. Ritmus nélküli közlés esetében fordulnak elő olyan félreértések, hogy negyed vagy nyolcad értékekben ritmizálják az „Egyedelem, begyedelem” (4. sz.) tizenhatodait. A népi gyakorlatban azonos sorvégek ritmusainak is többféle változata fordul elő. A „hajts ki, Suta Péter, Balog Pál” (4. sz.) pl. így is:

(Ilyenkor másik gyerekre jut az utolsó szótag.) Sohasem halljuk viszont az „Aje, baje bambuszka” zárórészt (5. sz.) így:

Ha mégis, akkor romlásra gyanakodhatunk. Amennyiben kiadványaink célja, hogy népzeneileg járatlan értelmiségünk ismereteket szerezzen népi gyermekjátékaink gazdag tárházából, továbbá hogy ez haszonnal legyen kamatoztatható a terjesztésben, frissítve az évek során agyonhasznált merev tananyagot, a mondókák, kiszámolók ritmusát feltétlenül közölni kell, még ha ezeket nem is éneklük.

A gyermekjátékdalok legfőbb ismertetőjele, hogy ütempárokból, kétütemes egységekből építkeznek. Szerkezetüket a mozgás szabja meg, azaz „két lépésnek megfelelő idő, mialatt mindegyik láb kétszer érinti a földet, a súlyos-

súlytalan viszony kétszer ismétlődik. Két 2/4-es ütem lesz a kottaképe” – Kodály szavaival magyarázva.¹¹ A kétütemes egységeket 3–8 szótag tölti ki, ritkábban 9–11 szótag (pl. „Egyedelem, begyedelem, kallantyú” 4. sz.) Időnként 3/4-es ütemek ékelődnek a 2/4-esek közé, a kétütemes egységeket háromütemes egységek váltják fel (pl. „Hajts ki, Suta Péter” 4. sz. variánsa fent), olykor pedig nagyobb összefüggő egységek állnak össze kolomejka ritmussá (pl. 12. sz. – ezt a dalt szokták az „Olájós” dallamán is énekelni; de lásd a 10. sz. egyes részleteit is, mint pl. „Levelibe, kis menyecske, ölelj, akit szeretsz”, „Szála, szála, szép Mariska, fordulj angyalmódra” – mind négyütemes kolomejkaritmusú egységek, a „Ciri Maca . . .” zárórész pedig nem csupán kolomejkaritmust, de műzenei értelemben vett szabályos periódust is képvisel, akárcsak a 12. sz.). A gyermek játékos ösztöne szabadon rakosgatja egymás mellé a két- vagy háromütemes egységeket, mint az építőkockákat, és a legkülönbözőbb alakulatokat hozza létre a néhány ütemnyi mondókától a száznál is több ütemű játékfűzig.

A szerkezeti különbség mellett a gyermekdalokat a hangkészlet és hangterjedelem is elhatárolja a felnőttek dalaitól. A hangkészlet gyakran nem haladja meg a két-három hangot, a terjedelme pedig a szekund, terc, kvart távolságot. Túlnyomó többségük hangkészlete pedig öt-hat hang, terjedelme kvint, szekszt, ritkábban oktáv.

Mint minden archaikus költészeti megnyilvánulásra, gyermekdalainkra is jellemző, hogy bennük szöveg, ritmus, dallam és mozdulat együttesen jelentkezik.

A dallam nélküli mondókák *hanglejtése* rendszerint eltér a közönséges beszédétől. A mai gyerekek legnagyobb része a kiolvasóknak már csak ritmikus előadását ismeri. Az idősebb nemzedék hagyományos előadásában az egyenletes lüktetésű hangsúlyozás dallamos hanglejtéssel párosul (5. sz.). Egyik legjellegzetesebb hanglejtésmód, mikor a tengelyhangot nagy szekunddal vagy kis terccel váltogatják (15. sz.), de gyakran pusztán egy magasabb és egy mélyebb hang váltogatása, melyek között a távolság lehet kis vagy nagy szekund, kis vagy nagy terc, de akár kvart is.

A mondókákban és a játékdalok egyes részeiben egyszer csak az értelem-szerű hangsúlyozás kerekedik felül, így a zenei hang beszédszerűvé válik, de az átlagos beszédnél szélesebb skálájú, nagyobb hangközöket használó módon *deklamáló hanglejtéssé* (3. 5. 8. 10. 16. sz.). Jelölésére kottafejek helyett x-et használunk. Rendszerint csak bizonyos részek hangzanak fel deklamáló hanglejtésben, a többi dallamos hanglejtéssel vagy szabályos motívumokkal folyik.

A mondókák és játékdalok oroszlánrésze jól elhatárolható motívumokkal (dallammagvakkal) hangzik fel. Ilyenek a dúr trichord – *m r d* – három egymás melletti hangjának készletéből alkotott motívumok (6–7. sz.), az egy tengelyhang felső nagy szekundjának és alsó kis terccének összegezése, a *s l s m* (1., 2., 5., 8–11., 13., 14., 16. sz.) vagy csak *s l s* motívum (1., 3. sz., részben 12. sz.). A motívumok önállóan is hozhatnak létre dallamokat, de bővíülhetnek is zárómotívumaikban, leginkább dúr pentachord leszaladó formulákkal (1., 2., 7., 9., 10–12. Ennek egyéni változata a *l f m r d d* alak – 11. sz.) Más motívumcsoportok bonyolultabb összetételű, nagyobb hangkészletű játékokban fordulnak elő. Ilyenek pl. a *s f m f* – legtöbbször belső motívumként szereplő fordulatok (1., 8., 10., 14., 16. sz.).

A *m r d* dallammotívum főként a magyar nyelvterület északi, északkeleti és alföldi részére jellemző. Ebből a dallamagból csak egyetlenegy most gyűjtött játékdal építkezik (6. sz.), de ez a motívum lappang még a kolomejkaritusú „Elvesztettem zsebkendőmet” kezdetű játékban is (12. sz.), ugyanis a terc nagyságától függően hol *s f m*, hol *m r d* trichordként értelmeződik a dallam, melyet leszaladó dúr pentachord fejez be. A *m r d* zárómotívumként is előfordul (13–14. sz. – a „csak bújzatok rajta” részénél). Mindemellett úgy tűnik, a mostani röpké gyűjtésekben távolról sem foglal el olyan jelentős helyet, mint a negyed évszázada végzett korábbi időkben.¹²

A *s l s m* dallammag sokkal általánosabb. Nemesak az egész magyar nyelvterületre, de más népekre is jellemző. Mára már – alighanem állíthatjuk – ez a motívum az uralkodó, a helyi jellegzetességgel bíró *m r d* pedig lassan kikopik a használatból.

A gyűjtés során szép számban kerültek elő műdalok is. Jóval több, mint amit szalagra rögzítettünk. Ilyenek a „Beültettem kiskertemet a tavasszal”, a „Csákváron volt egy kis csacsi”, a „Nyissuk ki a galamházat” és a „Megy a gyűrű vándorútra”, hogy csak néhányat említsünk a legnépszerűbbek közül. Az énekesek legelőször ezekkel hozakodnak elő, mert ezeket tartják szépnek, értékesnek, mivel óvodában, iskolában gyakran ilyeneket tanultak. Sajnálatosan megrögződött tévhitünk, miszerint a túl egyszerű nem lehet művészi, még mindig szívósan tartja magát.

„A *Flóri könyve* óta (1830) legtöbb nevelőnk abban a tragikus tévedésben élt, hogy a népet nevelni annyi, mint valójából kiforgatni, másra, jobbra, értsd: idegenre tanítani. Fokozódott ez 1850 után, az osztrák tanítási rendszer bevezetésével. Földfeletti és földalatti csatornákon bőven áramlott be a német ízlés, de nem a jó, a nagyok útját egyengető, hanem az alacsony, a tucat- és fércművek szálláscsinálója. . . . „Kiss Áron gyűjteménye (1891) próbált szembezállni az idegen áramlattal, megvetve a lábát a hagyomány talaján. Nem teljes sikerrel: még fél évszázaddal utána is dühöngött a magyartalan, ízlésrontó irány” – írja Kodály.¹³ Az óvónéni-költészet a Kiss Áron terjesztette népi dallamokra ellenhatásként magacsínálta és válogatta dalokkal árasztotta el az óvodát és iskolát, olyan szerzők csinálmányával, „akiknek lelkéből a magyar alapréteg hiányzott”. Mi is hozzáfűzhetjük – bár a németekre már nemigen emlékszünk –, hogy a mesterkélthez, idegeneshez vonzódunk ma is, minthogy ezek a termékek egy általunk is áhított, főleg anyagi javakban magasabbrendű életvitel megnyilvánulásai. Saját gyökereink hajdani közkinccseit pedig helytelen értékítéllettel veszni hagyjuk.

Lássuk hát egy idegen dallamot is. Kirívóan magyartalan mind dallamában, mind ritmusában a következő gyűrűs játék (17. sz.) mely, a „Csön-csön gyűrű” háromhangos, azonos funkciójú dallamát veszélyezteti.

Kanizsa, 1995. márc. 16. (Bodor)
Losonc Istvánné Körmöci Borbála, 66 éves
Gyűrűsdi

$\text{♩} = 108$

Megy a gyű - rű ván - dor - út - ra, e - gyik út - ról
A - ki tud - ja, meg ne mond - ja, mer - re van a
a má - sik - ra. Csi - li - csa - la - má - dé, csi - li -
gyű - rű út - ja!
csa - la - má - dé, csi - li - csa - la - má - dé, Sá - ri, hopp!

A hangsúlytalan, csonkaütemes kezdés, a 3/4-es lüktetés, az akkordfelbontásos és szekvenciás építkezés, ami szinte követeli az alsó tercszólamot, mind, mind idegen elemek a magyar dallamgondolkodásban. Alighanem német eredetű dal. Van német változata is („Trauer, Trauer über Trauer, hab' verloren meinen Ring”), de más népeknél is előfordul, pl. szlovákoknál, horvátoknál. Az utóbbiaknál „Ti si Maro mila, mila moja (ismételve). – Ja sam tvoji” szöveggel is közismert.

A műdalok és agyonhasznált tandalok mértéktelen használata főleg azért káros, mert sok más értékes típust kiszorít, melyek így feledésbe merülnek és a köz számára elvesznek.

Végezetül elmondhatjuk, jóllehet a mostani gyűjtések alapján úgy tűnik, ma már veszendőben a ritmusmegoldások, dallamformulák, játékfajták, játékmódok és -hosszúságok sokfélesége, az összegyűlt anyag nagyobb százaléka még mindig egészséges hagyományt és rögtönzési hajlamot tükröz, így a magyar népzenenek teljes értékű tagja tehát. Az ilyen könnyen összegyűlt gazdag és viszonylag sokféle anyag azt sürgeti, hogy gyermekjátékainkat közétegyük, mert ezek a játékok friss vérkeringéssel üdítik legkisebbjeink repertoárját. Annál is inkább, mert jelenlegi életkörülményeink a hagyomány spontán fennmaradásának még falun sem kedveznek.

Irodalom

1. A jugoszláviai magyar népzene tára I. KISS Lajos: 1982: *Gombos és Doroszló népzeneje* (17 gyermekdal), Újvidék
2. A jugoszláviai magyar népzene tára II. KISS Lajos–BODOR Anikó, 1984: *Az al-dunai székelyek népdalai* (19 gyermekjátékdal), Újvidék
3. A jugoszláviai magyar népzene tára III. KISS Lajos–BODOR Anikó, 1986: *A szlavóniai szigetmagyarság népdalai I. Drávaszögi magyarok dalai* (1 gyermekjátékdal), Újvidék (Sajtó alatt)
4. A jugoszláviai magyar népzene tára IV. KISS Lajos–BODOR Anikó, 1990: *A szlavóniai szigetmagyarság népdalai I.* (9 gyermekjátékdal), Újvidék
5. A magyar népzene tára I. (MNT – Szerk. Bartók Béla–Kodály Zoltán) *I. Gyermekjátékok* (40 vajdasági, drávaszögi és szlavóniai gyermekjátékdal), Budapest, 1951
6. BATTÁ Péter, 1933: *Leánykaink játékdalai* (12 gyermekjáték dallam nélkül). In: Kalangya, 1933. júl., Újvidék
7. BORSÁI Ilona, 1984: *Népi gyermekjátékok, mondókák.* In: Dobszay László: *A magyar dal könyve.* Budapest
8. BURÁNY Béla, 1973: *Hej, széna, széna* (120 vajdasági magyar gyermekjátékdal), Zenta, Zentai Füzetek 8 E
9. BURÁNY Béla, 1978: *Nádsípot fújtam.* (Vajdasági magyar népi mondókák és játékok apró gyermekeknek – 68 dallamos játék), Újvidék
10. KISS Lajos, 1941: *Délvidéki gyermekjátékdalaink.* (16 gyermekjátékdal) In: Kalangya, 1941 ápr., Újvidék
11. KISS Lajos, 1974: *Horgosi népdalok.* (9 gyermekjáték) Zenta, Zentai Füzetek 8 F
12. KODÁLY Zoltán, 1971: *A magyar népzene.* (A példatárat szerkesztette Vargyas Lajos) Budapest
13. LÁBADINÉ KEDVES Klára, 1989: *Gyíngyet-gyöngyöt asszonyának.* (Drávaszögi-alfalusi gyermekjátékok) Eszék
14. SZÉKELY Mária, 1981: *Föld, föld . . .* (Gyűjtés a Dunatáj magyarságának szellemi néprajzi hagyományaiból – 5 gyermekdal) Apatin
15. BORSÁI Ilona–HAJDU Gyula–IGAZ Mária, 1975: *Magyar népi gyermekjátékok.* Ének-zene szakköri füzetek 2. Budapest

Jegyzetek

¹ Közeli Fejér megyei változatát lásd MNT I: 422

² Lásd MNT I.: 34, 71, 200, 202, 347. A hintáztatók gazdag változatkörét lásd Burány, 1973: 11–20. sz. is.

³ MNT I.: 622 és 80.

⁴ MNT I.: 10,621

⁵ Forrása MNT I.: 67

⁶ Borsai 71. sz. MNT I.: 176, 177, 179, 455, 673 stb. Burány, 1973: 92. sz.

⁷ A pénzt a hegedűbe teszik, hogy táncba menjenek, és nem kapják, mint a játékdal szövegében már értelmetlenné kopott.

⁸ Burány, 1973: 93–97. sz.

⁹ MNT I.: 333 és 752. lap

¹⁰ Batta P. 439. lap. A gyűjtés helyét nem közli, csak azt, hogy polgári iskolában járt.

¹¹ Kodály: 51–54. lap

¹² Burány Béla 1973-as gyűjteményében a játékdalok jelentős része m r d motívumból építkezik.

¹³ MNT I.: XVI. lap